

گفت و گوا
دکتر محمد عبدالکرمی

مؤسسه مطالعات
تاریخ معاصر ایران

گفت و گو و تنظیم: مرتضی رسولی پور

مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران

گفت و گو با دکتر محمد دبایر گرجی
گفت و گو و تنظیم: مرتضی رسولی پور

ناشر: مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران

تیراژ: ۷۰۰ نسخه

چاپ اول: ۱۳۹۳

قیمت: ۶۵۰۰ تومان

مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران:

تهران، خیابان ولیعصر، شهید فیاضی (فرشته)،

نیش چناران، شماره ۱۵

صندوق پستی: ۱۹۳۹۵/۱۹۷۵

تلفن: ۸-۲۲۶۰۳۰۳۷ وب: www.ilchs.org

سرشناسه: گرجی، محمدعبدالله، ۱۳۹۶ - ۱۳۸۳، مصاحبه‌شونده
عنوان و نام پدیدآور: گفت‌وگو با دکتر محمدعبدالله گرجی، نگاری از
ولحد تاریخ شفاهی، مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران؛ به کوشش

مرتضی رسولی پور،

مشخصات نشر: تهران: مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، ۱۳۹۱.

مشخصات ظاهری: ۱۰۴ ص.

شابک: ۵۲-۵-۲۸۳۴-۹۶۴-۹۷۸

وضعیت فهرست نویسی: فیا

موضوع: گرجی، محمدعبدالله، ۱۳۹۶ - ۱۳۸۳. — مصاحبه‌ها

موضوع: گرجی، محمدعبدالله، ۱۳۹۶ - ۱۳۸۳. — خاطرات

موضوع: مدیران فرهنگی — ایران — مصاحبه‌ها

موضوع: سیاست فرهنگی — ایران — تاریخ

موضوع: آموزش و پرورش — ایران — تاریخ

سازمان: رسولی پور، مرتضی، ۱۳۴۱ - مصاحبه‌گر

سازمان: رسولی پور، مرتضی، ۱۳۴۱ - مصاحبه‌گر

سازمان: رسولی پور، مرتضی، ۱۳۴۱ - مصاحبه‌گر

سازمان: رسولی پور، مرتضی، ۱۳۴۱ - مصاحبه‌گر

سازمان: رسولی پور، مرتضی، ۱۳۴۱ - مصاحبه‌گر

سازمان: رسولی پور، مرتضی، ۱۳۴۱ - مصاحبه‌گر

سازمان: رسولی پور، مرتضی، ۱۳۴۱ - مصاحبه‌گر

فهرست مطالب

۷		پیشگفتا
۱۳		مقدمه
۱۵		مروری اجمالی بر سوانح تحصیلی و شغلی
۱۶		وزارت فرهنگ در زمان محلات محمدتقی بهار و فریدون کشاورز
۱۹		در زندان با سید محمد و دیگران
۲۱		مأموریت‌هایی که قوام من و انتشار کرد
۲۵		دوستی من با احمد آرامش
۲۵		درباره آرامش
۲۸		همکاری با روزنامه دلاور
۲۹		فعالیت‌های حزب توده در وزارت فرهنگ
۳۰		وزرای فرهنگ در دوره رزم آرا
۳۲		در دوره نخست‌وزیری دکتر مصدق
۳۳		مأموریت به آمریکا
۳۶		ملاقات با هنری گریدی
۳۷		استعفای دکتر حسابی از وزارت فرهنگ
۳۸		دوران وزارت دکتر مهدی آذر
۴۰		تعیین وزیر فرهنگ پس از مرداد ۱۳۳۲
۴۲		دوران وزارت دکتر محمود مهران
۴۳		مأموریت به لهستان و اتریش
۴۵		ریاست اداره فرهنگ استان تهران

۵۱		دلیل برکناری من
۵۳		همکاری با حزب ملیون و راه یافتن به مجلس شورای ملی
۵۴		اعتراض فرهنگیان و قتل دکتر خاتعلی
۵۷		استیضاح شریف امامی
۵۹		ماجرای جویی به نام درخشش
۶۳		درخشش در دولت دکتر امینی
۶۵		دربارهٔ دکتر خانلاری
۶۵		سر، ستو، سازمان رهبری جوانان
۶۶		فعالیت‌ها و اهداف سازمان
۶۸		دخالت‌های پرویز نابتی
۷۰		در دوران هویدا
۷۳		تصاویر
۹۷		نمایه اشخاص

پیشگفتا

نگاهی به تاریخ فلسفه ایران معلوم می‌دارد کلام و گفتار اعم از مکتوب و غیر مکتوب معمولاً بر اساس تلاقی و تعاطی افکار در چارچوب قواعد منطقی و برقرار ساختن دستگاهی از گزاره‌های انتزاعی شکل نمی‌گرفته و در اغلب موارد یکسونگری و پذیرش انفعالی و اقتناعی جای گفت‌وگو و رویارویی فکری را می‌گرفته‌است. به دیگر سخن اندیش‌ورانی مبتنی بر گفت‌وگو در دوره‌های گذشته امری نادر و کم‌نظیر بوده‌است.

منظور از گفت‌وگو مبادلهٔ صوری و تنن آریز افکار و اندوخته‌ها نیست؛ بلکه تلاش برای درک و فهم اندیشهٔ دیگران و در صورت لزوم نقد و ارائهٔ آنها به جامعه است و تازمانی که زمینهٔ قابل قبول برای گفت‌وگو به رجب نیاید، تصور فهم مسائل و راه‌یابی در یک شکل منطقی و غیر شخصی معیبات خواهد بود. از این منظر گفت‌وگو شیوه‌ای از تفکر است و تفکر خصلتی گفت‌وگویی دارد؛ فکر یعنی گفت‌وگو با خود، با هستی و با انسانهای دیگر و گفت‌وگو تنها زمانی امکان‌پذیر

می‌شود که افراد و جریان‌ها نسبت به هم انعطاف و گشودگی داشته‌باشند. در این حالت طبیعی است که طرفهای گفت‌وگو رویکرد فرضیه‌ای خواهند داشت؛ به این معنی که طرفین، دیدگاه خود را، حداکثر فرضیه‌ای می‌دانند که به طور مداوم به مذاکله کشیده می‌شود؛ مورد آزمون قرار می‌گیرد و محک می‌خورد.

در مراضی تاریخی، شفاهی باید توجه داشت که بنیاد هر نوع فعالیت مربوط به این حوزه گفت‌وگو درونمایه شخصیتها به نمایش گذاشته می‌شود و به رخشان می‌آید و ویژگی می‌بخشد. در یک گفت‌وگوی مکتوب هر چند مصاحبه‌شونده را نمی‌بینیم اما از نحوه سخن گفتن او، به شخصیت او پی می‌بریم و متوجه می‌شویم از کجا آمد و از چه قماش آدمی است.

در یک گفت‌وگوی موفق سه خصوصیت، سه آشکار می‌شود:

۱. خصوصیات جسمانی و ظاهری

۲. خصوصیات روانی و خلقی

۳. خصوصیات اجتماعی و فکری

اصلی‌ترین نقطه عزیمت در بحث مربوط به مصاحبه، پرسش است. اهمیت پرسش بالذات است یعنی اگر ما پرسش نکنیم و به سراغ آن نرویم، پرسش به سراغ ما خواهد آمد. پژوهش زمانی شکل می‌گیرد که با سؤال آغاز شود و به آن جهت انجام بگیرد؛ مواجهه با کسانی که مثل ما فکر نمی‌کنند. تنها در مجامع علمی بسته و عنکبوتی است که سؤال و گفت‌وگو شکل نمی‌گیرد. کسی که موضوعی یا روایتی را مطرح می‌کند نمی‌تواند یک طرفه تنها حرف خودش را بزند و به

سؤالات پیرامون آن اعتنا نکند. بعضی عادت دارند فقط خود بگویند و بنویسند و دیگران فقط گوش بدهند. در چنین حالتی ارتباط با دیگران به وجود نخواهد آمد. لازمه برقراری ارتباط، گفت‌وگوی طرفینی است و یک نظام پژوهشی با نقد و بحث شکل می‌گیرد.

در گذشته و در نظام آموزشی و حوزه‌ای وقتی که یک سؤال فقهی مطرح می‌شد، ایراد اشکالات مرتبط و پیرامونی هم در کنار آن مطرح و پاسخ داده می‌شد. به همین دلیل یک جامعه سالم نیز توافقه‌ای اجتماعی بر تبادل فکر و گفت‌وگو امکان پذیر شده و تعییری اندیشه میان ذهنی به شکلی نهادینه صورت می‌پذیرد. رواج گفت‌وگو از این جهت چرخشی دیالکتیکی، خرد ارتباطی و تفکر بین‌الذهانی را شکل می‌دهد و در این صورت حقیقت هر چیزی بیشتر روشن می‌شود. بی‌توجهی به گفت‌وگو پژوهشهای تاریخی، عقید می‌کند و خودگویی به معنی درجای خود بودن و توجه نداشتن به محیط پیرامون فراموش کردن مخاطب است.

روایتهایی که از زبان راویان در مورد یک واقعه یا رخداد بیان می‌شود یکسان نبوده به طوری که برخی متشابه، برخی دیگر متفاوت و گاهی متضاد هستند. در این صورت اظهارات هیچ‌یک از روایان را به طور مستقل نمی‌توان «روایت تاریخی» قلمداد کرد؛ بلکه مجموع روایتها و گزاره‌هایی که هر کدام از روایان به رغم درک متفاوتشان بیان می‌کنند چنانچه در کنار هم قرار گیرند و در یک نظام مجموعه‌ای و کلیت مطالعه شوند، در آن صورت می‌توانند به گونه‌ای منسجم و انداموار و مرتبط با یکدیگر «روایت تاریخی» را به دست دهند. تأکید بر یک روایت و نادیده

گرفتن روایتهای گوناگون در مورد امر واقع جز تصلب، فروبستگی، امتناع و رکود اندیشه حاصلی به بار نخواهد آورد. البته غث و ثمین اظهارات راویان همچون گزارشها، اسناد و منابع مکتوب بسیار است و کم نیستند راویان و نویسندگانی که از نظر منافع و مصالح خود به وقایع نظر کرده‌اند؛ با این همه باید بپذیریم که درک درست از تاریخ و نوع تبادل فکر و اندیشه در نتیجه گفت‌وگو و برقراری نوعی مباحثه همان‌تیم هم‌سخنی امکان‌پذیر می‌شود؛ و باید این سخن را به جان پذیرفت که حتی در نوشته‌ها و حرفهایی که از سر بازیچه نوشته و گفته شده‌اند پندی نهفته است.

در گفت‌وگویی مربوط به تاریخ شفاهی رعایت نکات زیر الزامی است:

الف. رعایت منطق ارتباط در موضوعات گفت‌وگو: در بعضی مصاحبه‌ها متأسفانه این نکته مورد غفلت قرار می‌گیرد. طوری که هیچ‌گونه نظم و ارتباطی که بتواند موارد را در بیان خاطرات به هم ببیوندد وجود ندارد. سؤال‌کننده به هنگام پرسش باید این نظم و ترتیب را رعایت کند تا گویانه پاسخ به هر پرسش در محدوده همان سؤال، جواب دهد و مطالب را به صورت درهم بیان نکند.

ب. داشتن هدف در مصاحبه‌ها یکی دیگر از الزامات بوده و گفت‌وگو در هر موقعیت و برای هر مقصود ملزم به داشتن هدف است، در غیر این صورت نتیجه حاصل نخواهد شد بلکه به گفت‌وگویی دوستانه و غیرحرفه‌ای تنزل خواهد کرد.

ج. هر طرح تاریخ شفاهی بدون پشتوانه مطالعاتی و پژوهشی علمی نخواهد شد.

د. رعایت جنبه‌های فنی مصاحبه مثل یادداشت‌برداری، بهره‌مند بودن از

روش و زبان ارتباط، جهت دادن به مصاحبه، نپزیدن در جریان توضیحات مصاحبه‌شونده، توجه داشتن مداوم به او و پرهیز از بی‌توجهی، رعایت نزاکت، پرهیز از بازجویی، رعایت حال مصاحبه‌شونده و دانستن اینکه به چه نحو مصاحبه را بیان دهد و... الزامی است.

هـ. مصاحبه‌کننده باید بداند نقش او به عنوان واسطه میان گوینده و شنونده است و همچنین او تاریخ را در جریان گفت‌وگو محقق می‌کند. چنانچه تعلیم دیده و حرفه‌ای باشد می‌تواند جریان نقل وقایع از سوی مصاحبه‌شونده را طوری هدایت کند که شخص انتقاداتی که سالها به فراموشی سپرده، به هنگام پرسش به آسانی به یاد آورد. بهر شهادت او چنانچه به موقع و مناسب باشد، مصاحبه‌شونده به چیزی پاسخ خواهد داد که در این صورت آن را به فراموشی می‌سپرد. و مصاحبه فعال می‌تواند، عناصر پنهان شده، وقایع گم شده و حلقه‌های مفقود در رخدادها را کشف و آشکار کند.

* * *

واحد تاریخ شفاهی مؤسسه مطالعات تاریخ و عصر ایران از ابتدای فعالیت خود همواره کوشیده خاطرات رجال و شخصیت‌های علمی، فرهنگی، سیاسی و نظامی را که از دوران قاجاریه و پهلوی اطلاعاتی و روشنی در طریق مصاحبه و گفت‌وگو ثبت، جمع‌آوری و منتشر نماید. تاکنون بیش از ۱۰۰ مصاحبه به در نشریات وابسته به مؤسسه منتشر گردیده است.

کتاب پیش رو و کتابهایی از این دست که بعداً منتشر خواهند شد، مجموعه‌ای

از روایت‌های گوناگون و گاهی منتقدانه تعدادی از صاحب‌نظران پیشین عرصه سیاست و فرهنگ است که هرکدام در تحولات و موضوعات مشترک سیاسی، فرهنگی معاصر ایران دستی و نقشی داشته‌اند.

هدف اصلی از انجام این مصاحبه‌ها دستیابی به اطلاعات، دانش، تجارب و عملکرد صاحب‌شوندگان و همچنین ارائه نوعی خاص از کنش متقابل برای رسیدن به واقعیت و تفسیر روایت بوده‌است. بخشهایی از هر گفت‌وگو جهت درک بیشتر مطالب در بسط و تفصیل به بیان خاطرات شخصی اختصاص یافته، به طوری که شخص در کنار و محور مصاحبه قرار دارد. در قسمتهایی نیز موضوع به طور مستقل به مداه کشیده شده؛ از این جهت گفت‌وگوها رویکردی تلفیقی دارد و ترکیبی از «خاطره» و «تاریخ شفاهی» است. برای آن‌که خواننده در حاق موضوع و مطلب قرار گیرد، اولاً سعی گردیده در هر گفت‌وگو، منطق ارتباط رعایت شود؛ افزون بر این در مقدمه هر مصاحبه مختصری از شرح احوال و آثار علمی مصاحبه‌شونده و فضای گفت‌وگو آورده شده است.

در پایان ادای سپاس نسبت به دوستان و همکاران ارجمندی که در مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران دلسوزانه زحمت می‌کشند و با تشویق و حمایت، چاپ و نشر این کتاب را سبب گشتند، لازم می‌دانم و برای آنان مزید درود و کرامت طلب می‌کنم. بمنه و کرمه

تاریخ شفاهی

مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران

مقدمه

پسر محمد عبدالله گرجی دانش آموخته دانشسرای عالی در رشته تعلیم و تربیت و باستان‌شناسی یکی دیگر از فرهنگیان قدیمی بود که بعدها از دانشگاه سوربن دکترای فلسفه و بیاض اخذ کرد. او خدمات فرهنگی خود را با تدریس زبان فرانسه در دبیرستان پارس (۱۳۲۰) آغاز کرد. مدتی بعد به *موزه ایران باستان* منتقل شد و مترجمی مسیو گارز را به عهده گرفت. معاونت دبیرستان *البرز* (۱۳۲۱)، معاونت مدرسه *شرف* (۱۳۲۲)، معاونت *دارالفنون* (۱۳۲۳ تا ۱۳۲۵)، بازرسی نخست‌وزیر در زمان نخست‌وزیری سرام السلطنه (۱۳۲۵)، مشاور فرهنگی *وزارت کار* (از اسفند ۱۳۲۵)، ریاست اداره آموزش *وزارت کار*، بازرس مخصوص وزیر فرهنگ (۱۳۲۶)، رئیس دفتر وزرای فرهنگ (دکتر عبدالحسین زرنگه، دکتر شمس‌الدین جزایری و دکتر کریم سنجابی)، مدیر کل دفتر *وزارت فرهنگ* (۱۳۳۰)، بازرس مالی *وزارت فرهنگ* (۱۳۳۱)، مدیر کل اداره تعلیمات عالی (۱۳۳۱)، مدیر کل دفتر وزارتی (از ۱۳۳۲ به مدت ۴ سال)، مدیر کل بازرسی فرهنگ، مدیر کل فرهنگ، استان تهران (۱۳۳۵ تا ۱۳۳۷)، نماینده تهران در *مجلس شورای ملی* دوره ۲۰، بازرس مالی وزارتی و *وزارت فرهنگ*، ریاست *سازمان رهبری جوانان* (۱۳۴۳ تا ۱۳۴۶)، مشاور *انجمن نخست‌وزیر* (از ۱۳۴۶ تا ۱۳۵۵) مشاغل عمده‌ای بود که به عهده داشت. نامبرده ۳۱۰۰ روزنامه *دلاور* را که بیشتر ناشر افکار احمد آرامش بود به مدت ۷ ماه منتشر کرد. در سال

۱۳۳۰ به منظور بازدید از مراکز فرهنگی، راهی اروپا و آمریکا شد و در سفری دیگر به همین منظور در تیرماه ۱۳۳۵ از سوی وزارت فرهنگ به لهستان و کشورهای همجوار و اتریش رفت. ویژگی بارز مصاحبه‌شونده در دوران خدمت فرهنگی‌اش، مخالف شدید با حزب توده و عوامل آن بوده است، نکته دیگر آن که طرح تأسیس مدارس علمی در زمانم، او مدیر کل فرهنگ استان تهران بود تصویب شد و متعاقب آن دبیرستان امیرکبیر، آذر و دکتر هشترودی و ... تأسیس گردید. آن گونه که خودش نقل می‌کند، در دوران جوانی، مخارج تحصیلی خود را با تدریس خصوصی زبان فرانسه به دانش آموزان تأمین می‌کرد و بیشتر اوقات مجبور می‌شد مسیر بین آب سردار تا اراک را پیاده طی کند. از این نظر کوشش او و کسانی مانند ایشان را در رو آوردن به معرّت، روزگاری که امکانات از هر نظر بسیار محدودتر از امروز بود باید نوعی به‌پایه و خودساختگی به حساب آورد. او رساله دکتری خود را در دهه ۱۳۴۰، به راهنمای وفسور لازار فرانسوی تحت عنوان "زندگی‌نامه وحید دستگردی" در ۵۰۰ صفحه به زبان فرانسوی نوشت. مرحوم دکتر گرجی در ۲۸ خرداد ۱۳۸۳ در ۸۷ سالگی در تهران درگذشت و در بهشت‌زهرا به خاک سپرده شد.

گفت‌وگوی حاضر در ۴ جلسه جمعاً به مدت ۳ ساعت و ۴۵ دقیقه از بهشت گفت‌وگو تا پایان بهمن ۱۳۸۰ در دفتر واحد تاریخ شفاهی مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران انجام گرفته و پیشتر در شماره‌های ۲۱ و ۲۲ فصل‌نامه تاریخ معاصر ایران (سال ۶، بهار و تابستان ۱۳۸۱) به چاپ رسیده است.